

A

KÖNYVNYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGON.

1860. EMLÉKÜL.

PEST.

NYOMATTA EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZ.

1860.

1860. EMLÉK

A

KÖNYVNYOMDÁSZOKNAK

AJÁNLVA.

GUTENBERG JÁNOS.

Született 1393—1400 közt, — † 1468.

A

KÖNYVNYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

1860. EMLÉKÜL

ÜGYFELEIKNEK

NYUJTJÁK

IFJ. EMICH GUSZTÁV ÉS SZABÓ JÓZSEF

NYOMDÁSZOK.

PEST.

NYOMATTA EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZ.

1860.

Előszó.

E kis könyvecskében megjelent adatok összegyűjtésére, leginkább azon szándék ösztönzött, hogy ügyfeleim a könyvnyomdászat történetét Magyarországon, legalább főbb vonásaiban, együtt birhassák; mivel ezek nagyobb történeti magyar és német munkákban csak szétszórva és melleleg érintve jelentek meg.

Meg vagyok győződve, hogy az irodalommal szoros összeköttetésben lévő nyomdászat kezelői, még több adatokkal szaporíthatták volna e vázlatot, miután minden egyes nyomdának, de még sajtónak is, meg van saját, érdekes története.

Őszinte köszönettel és hálával tartozunk azonban E m i c h G u s z t á v ur, magyar akadémiai könyvnyomdásznak, áldozatkészségeért, ki is ezen könyvecskét kinyomatta, valamint fiának, E m i c h G u s z t á v urnak, művészetünk ifjú tagjának, ki azt sajátkezűleg kiszedte és ügyfeleinek emlékül ajánlani sziveskedett.

E könyvecske megjelenését nagyon elősegíté U r s c h i t z J a k a b ur, ottani nyomdai ügyvezetőnek szives közbenjárása, miért is fogadja testvéri kézszorításunkat és őszinte tiszteletünket.

Pest, 1860. Junius 24.

Szabó József.

A

KÖNYVNYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGON.

I.

Mikép ezen nyomtatott lap a tisztelt olvasó előtt áll, minden betű külön, egyenként, fejetlen szegidomu ércdarabkákra levén öntve, úgy rakatik össze. S az ily összerakott betűtáblázattal eszközöltetik a könyvnyomtatás.

Épen most 420 éve, hogy a könyvnyomtatás, az emberiség legnagyobb jótéteménye, ilykép feltaláltatott, mely nem kis befolyással volt a nemzetek művelődésére, a tudomány, művészet és ipar terjesztésére.

Guten berg J á n o s volt azon férfiú, kinek lángeszében ezen magasztos eszme megfogamzott s kitartása által testté válván, lett uj világosság a földön.—Ki ne ohajtaná, valaki csak olvasni tud,

ismerni e férfiut, kinek a világ e nagy jótéteményt, mivelődésének eme főeszközét köszöni?

Életleírásából elmondjuk a kevés adatot, mely reánk átmaradt.

G u t e n b e r g J á n o s a XIV. század vége felé Mainzban született. (Város a Rajna mellett, a hesseni nagy-hercegségben.) A betűk mozgóvá tételének fölfedezését sok évi és valóban fáradságos kísérletek előzték meg. Ha ezenfölül még fontolóra vesszük, hogy G u t e n b e r g vagyontalan létére, mennyi sanyaruságos küzdelmeknek volt kitéve, míg élte magasztos feladatát teljesithette: lehetetlen, hogy az emberiség hálásan ne emlékezzék róla, azon feláldozó és lankadatlan erélyért, melyet kifejtett.

Férfi korában, a kitört polgári viszályok alkalmával, hazájából kiűzetett. Ennek következtében Strassburgba vette utját. E város könyvtáraiban nyomára jöttek a régiségbuvárok, hogy ott 1438-ik év körül, különféle találmányi tervekkel foglalkodott.

Azonban csak 1440., azaz 420 év előtt, látszik fölfedezésének legkülönösebb- és legérdekesbire kifejlődni, t i. a betűk mozgóva tétele és a könyvek nyomtatásához alkalmazása.

Mainzba visszatérván, a vagyonos és iparos

F u s t János pártolását megnyerte, ki is a tervének kivitelére megkivántató eszközökhöz, segédkezet nyújtott. Miután G u t e n b e r g és F u s t az első könyvnyomdát megalapították, még gersheimi S c h ö f f e r P é t e r aranyműves és vésnök szövetkezett velök, ki a még szunyadozó művészetnek rendkívüli lendületet adott az érczbetük feltalálása által.

G u t e n b e r g eredeti betűi, melyek még sok évig halála után Mainzban szemlére kitétettek, fatáblákra voltak vésve, és egy fonállal egymás mellé fűzve.

E három férfit egyetemes erőfeszítéseinek sikerült nem sokára a szentírást — melyre ennek-előtte költséges leírása miatt, csak vagyonosak tehettek szert — a szegényebb osztály számára is megszerezhetővé tenni.

Képletünkben keze szintén. épen ez okból a biblián nyugszik. *)

*) 1858 ki május havában, B u t s c h által könyvnyomdászati és fametszeti ókori ritkaságokból Augsburgban rendezett árverésen, G u t e n b e r g és F u s t „Könyvek könyve“ 2336 p. ftért szereztetett meg a petersburgi császári könyvtár számára; valamint egy ókori baseli latin és az első négy német biblia együtt 1210 pftért adatott el.

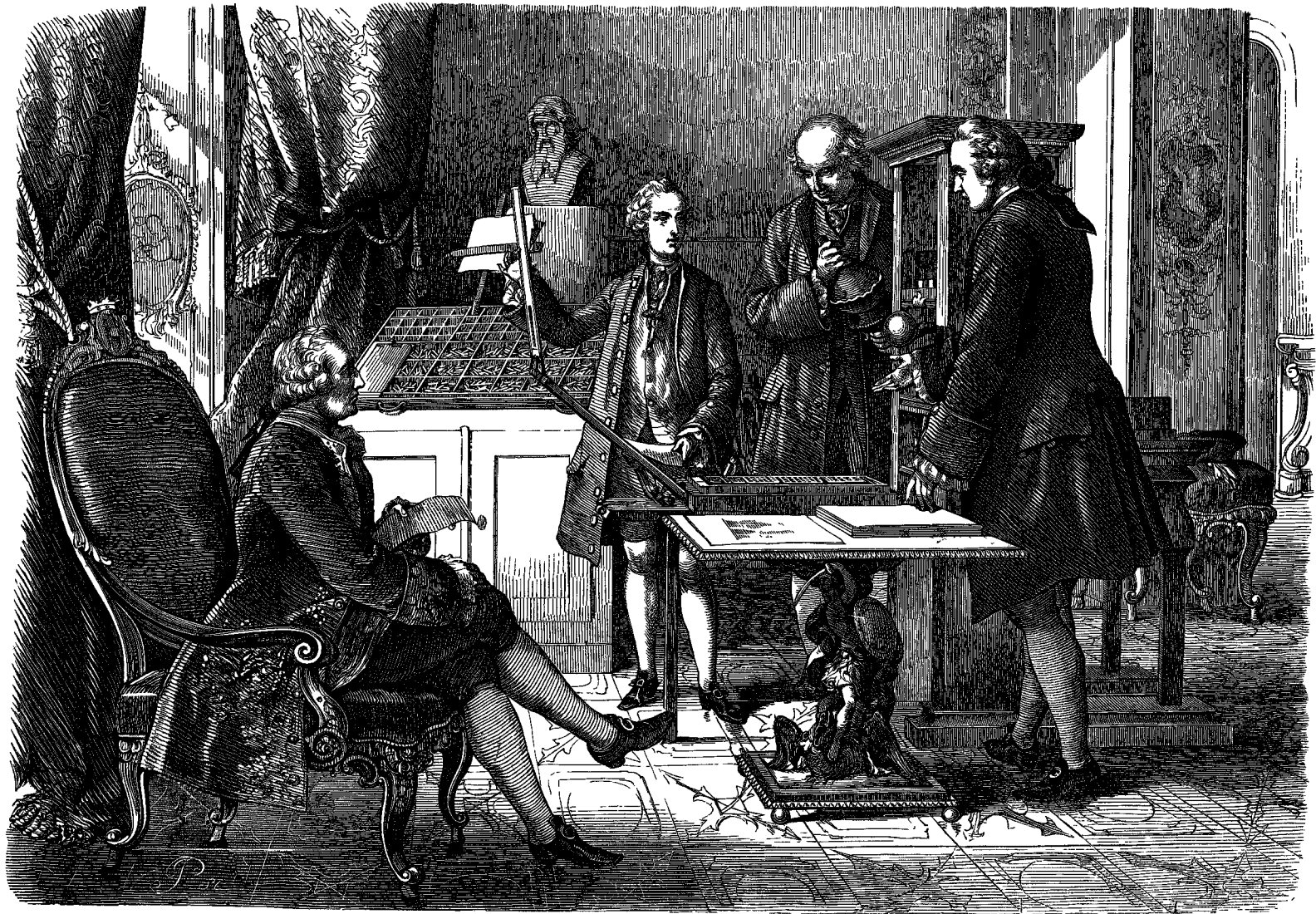
Egy új korszak kezdődött ez időtől. Gutenberg, Fust és Schöffer tanítványai elszeltek egész Európában, hazánkat sem vevén ki. Sőt régi irományokból kitűnik, hogy Magyarországon jóval előbb volt könyvnyomda, mint némely más, e felett a műveltséggel dicsekvő országokban; ámbár itt a lefolyt harcziás idők miatt a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem igen gyakran háttérbe szorítottak.

Egyébiránt a könyvnyomdászat bevezetése Európában következő rendben történt :

1458-ban Bamberg és Strassburgban, 1460. Velenczében, 1464-ben Kölnben, 1465-ben Rómában, 1468-ban Basélben, 1469-ben Bécsben, 1470. Párisban, 1471. Milánó, Flórencz- és Nápolyban, 1472. Budán, 1473. Lyonban, 1474. Valencziában, 1475. London és Pilsenben (Csehország), 1478. Prágában 1486. Brűnn- és Stuttgartban, 1493-ban Cettinje (Montenegróban), 1500. Olmützben, 1520. Zágrábban, 1539. Szigetvárt (Somogyban), 1550. Kolosvárt, 1683. Jassyban.

1600-tól már általános elterjedésnek örvendett a sajtó Európában, miután több uralkodó nemcsak mint e művészet pártolója, hanem mint gyakorlója is fellépett.

III. Fridrik császár a könyvnyomdászokat (a tulsó lapon látható) czimerrel megajándékozta és

József császár működése a könyvnyomdai sajtón

Ezen sikerült fametszvény a könyvnyomdászat történetének legszebb jelenetét ábrázolja, t. i. József császár a sajtóni működését. A sajtó előtt áll a híres bécsi nyomdász Petrózai Trattner János Tamás hazánkfia, ki örömtelt arccal és büszkeséggel nézi császári tanítványának működését és haladását, melyben osztozni látszik a jelenlevő cs. főudvarmester is. A festék-foladási tisztet Trassler, Trattner nyomdájának akkori ügyvezetője és később troppai nyomdatulajdonos, teljesíti. — Ha rajzoló egy pillantást engedett volna vetni a mellékterembe, akkor láthatnók a halhatatlan Mária Teréziát, ki anyai szeretettel, örömmosoly által nyilvánítja tetszését. — Kötelességünket véljük teljesíteni, ha egyik kitűnő nyomdásznak, Trattner hazánkfiának, érdemei némi, elismeréseül rövid életleírását adjuk. Született 1717-ben, Kőszeg mellett egy kis helységben, szegény szüléktől, kiket zsenge korában vesztett el. Iskolai éveit Ujvárosban Bécs mellett töltötte, honnan Ghelen, bécsi nyomdászhoz ment, művészetünk megtanulása végett. Barátai segítségével egy kis nyomdát egyetlen fasajtóval állított fel, de lángesze lassankint annyira vitte, hogy később 32 sajtóval, 2 papirmalommal stb. rendelkezhetett. Ezen főnyomdával kapcsolatban voltak még a pesti (még most is létező), zágrábi, innsbrucki, linzi és triesti fiók-nyomdák. Ezenkívül 18 kisebb könyváru boltot és 8 könyvkereskedést birt, melyek nem csak az ausztriai birodalom minden fővárosára, de még Varsó és Frankfurtba is kiterjedtek. Lankadatlan fáradozásai által a hanyatlásnak indult könyvnyomdászatnak és könyvkereskedésnek új életet adván, melynek gyümölcseiben nemcsak Bécs és Magyarország, de általában egész Németország osztozott. Bécsen ezenkívül az épületek (Trattner hof) legszebbikével díszítette, melyben a nyomdászat minden ágai egyesítve valának, s még most is mint a Trattner név emlékeül, fönáll. Uralkodó fejedelmek valamint az értelmiség közvéleményének kitüntetésében többször részesítettett. Mária Terézia udvari nyomdászszá, Ferencz császár a római birodalom lovagjává, II. Leopold pedig magyar nemességre emelte. Meghalt 1798-k július 31-kén, miután még azon évi május 13-kán, mint könyvnyomdatulajdonos, negyven évi sikerdús működésének örömmünnepezt fényesen megülte vala! Adja az ég, hogy e fényes példa hazánkban minél több utánpótlásra találjon!

Könyvnyomdászok
czimere.

kardhordásra feljogosítá. — Fridrik Vilmos szász herczegnek Torgauban volt saját könyvnyomdája, melyben Luther „Hauspostille“ czimű könyve ezüst betűkkel nyomtatott. A herczeg volt a nyomda ügyvezetője (Factor), míg két házi orvosa a javitnoki szerepet vitték. II. György, Nagybritannia királya a James-palotában állíttatott fel egy sajtót, melyen a Yorki herczeg által szedett „Laws of Dogde Hare“ nyomtatott. — Franciaországban XIV. és XVI. Lajos királyok gyakorolták a művészetet. — Poroszországban a Nagy Fridrik potsdami kastélyában, felügyeleté alatt nyomatta irományait.

II. József császár ifjúságában tanulta a betűszedést és nyomtatást. Szeretett anyját, a felejtethetlen Mária Théréziát, születés napjára két oldalt foglaló, tőle szerzett, szedett és nyomott költeménnyel lepte meg. József császár sajtója minden hozzá tartozókkal együtt, valamint betűszekrénye is, a bécsi államnyomdában üvegrekesz alatt örök emlékül tartatik fön. *)

*) János, cs. kir. főherczeg, 1819 ki május 1-jén a sajtót, a nyomdászat körül tett érdemei elismerésül,

Az elősoroltakból látható, mily méltánylás és elismerésben részesült a könyvnyomdászat.

II.

Mielőtt azonban a könyvnyomdászat történetét Magyarországon, elősorolnók, vessünk egy pillantást honunk állására és művelődési viszonyaira, a könyvnyomdászat feltalálása előtt és után.

Magyarország még most is oly országokkal határos, melyekben a művelődés csak lassankint szivárog át, s majd csaknem kardhegyen vitethetik be.

A művelődés honunkban kedvező földre, de kedvezőtlen égre talált. Kedvező földre, mert egy nemzetenél sem talált a művelődés oly tárt karokat, mint a komoly-vig, szabadelvű és vitéz magyar nemzetenél ; — de kedvezőtlen égre, mert ép eldődeink nem élvezhették századokon át a béke malasztját, mi a nemzetek művelődésére oly okvetlen szükséges. Ellenséges nemzetek, slávok, lengyelek, németek és törökök közt, beékeztve, gyéren engedtetett nekik idő nyugalomra. És majd-

S t r a u s s Antal bécsi nyomdatulajdonosnak ajándékozta, ennek örökösétől, S o m m e r Lipóttól, sikerült a bécsi államnyomda akkori igazgatóságának 995 pftért, 1850-ki május 14-kén, azt ismét visszanyerni.

nem három századon át volt hazánk Europa vérző előharczosa, barbár törökök és tatárok ellen, s oly mély sebeket tán egy országon sem ejtett a sötét sors, mint honunkon.

Mit K ö n y v e s K á l m á n (1065—1114.) küzdve kezdeményezett, az a mongolok árja által (1241-ben) elsodortatott, eltöröltetett, kik az országot annyira elpusztították, hogy fű n ő t t a z o r s z á g u t a k o n és a visszatérő lakosok házaromjaikat kénytelenek voltak az erdők vadaitól erőszakkal visszafoglalni.

Mit később (1458—1490-ben) az igazságos és művészetkedvelő Corvin Mátyás lángesze teremtet, az tönkre jutott (1526) a mohácsi vész által, midőn ismét Magyarország török járom alatt sanyargott.

A belharczok nem annyira véresek, mint inkább kártékonyak és pusztítók voltak, melyek részint a magyar trón miatti tusák, részint némely főurak nagyravágyása által idéztettek elő. Ezenkívül még a sajnos vallásháborúknak is kénytelen volt honunk jutalékát kiadni.

Ez volt azon időben Magyarország helyzete, és a könyvnyomdászat bevezetésére nézve mennyire kedvezőtlen, nem szükség fejtegetni.

És mégis ezen időben a tudományos Corvin Mátyás Budára hozatott mindent, mi a mű-

vészet és tudomány terén a „nagy“ névre tehetett szert.

1472-ben érkezett az első nyomtatott könyv e művészetkedvelő király udvarához, ki megpillantván azt, azon kívánságát fejezte ki, hogy ő ez új művészet egy gyakorlóját, Budára is meg fog hívni.

Mátyás király udvarában volt azon időben a híres matematikus Müller János, ki Regiomantus név alatt is ismeretes, és a tudós Geréb László, kiknek köszönhető legtöbbszörre, hogy e művészet Magyarországra ily korán bevezettetett. A könyvnyomdászat nagy jelentőségéről tanúságot teszen, hogy Mátyás király és IV. Fridrik császár, mint ez új művészet oltalmazói és előmozdítói léptek fel.

A magyarok irodalma valódi tükre nemzetünk jellemének és történetének, azért e szempontból is figyelemre méltó.

Irodalmunkban s nemzetünk művelődésében két nyelv játszotta a főszerepet: a latin és német. Sőt rólok azt lehet mondani, hogy nyelvünk művelődésére némi nyomást is gyakoroltak. Mi a tudományos kiképzést illeti, már a XI. században több zárdá- és püspöki iskola alapított, és már a XII. században voltak magyar tanoncok a párisi egyetemen.

Az első *studium generale*, már a XIII. század kezdetén nyitvatott meg Veszprémben, és nemcsak a szabad művészetek, hanem a theologia és törvénytudomány számára is alapítottak tanszékek, melyek 1287-ben IV. László király által ismét megújítottak, valamint egy könyvtárral és gazdag alapítvánnyal felszereltettek.

1367-ben I. Lajos a pécsi egyetemet és 1388. Zsigmond Budán egy *studium generalis* alapított, melyet Corvin Mátyás, kinek a pozsoni nagy egyetem is köszönheté léteét, tetemesen nagyobbított, annyira, hogy ez időben az első rangok közé tartozott, ugyanezt 50 ezer darab arany, ezüst és bársony kötött, részint nyomott, részint írott könyvet tartalmazó könyvtárral is gazdagítván ennek szaporítása végett 32 írnokot tartott.

Corvin Mátyás oltalma alatt keletkezett egy tudós társaság is, sok külföldieket számlálván tagokul. De még a tudományok ezen kedvelése és oltalmazása mellett, nem tehetett a nemzeti tudományosság haladást. A tanszékről idegen t. i. latin nyelv, kevés kivétellel, a pusztában hangzott el.

Ez által a magyar nyelv háttérbe szorítottván, a tudományosság és nemzeti művelődés elhanyaglott, és csak némelyekre szorítkozott, ugyannyira,

hogy II. Ulászló alatt is voltak még országnagyok, kik se írni, se olvasni nem tudtak.

1702-től 1780-ig a latin irodalom Magyarországon tetőpontját érte el, és 1721-ben jelent meg az első rendes latin hirlap, valamint 1726. az első állam-névtár.

A magyar irodalom új korszaka II. József uralkodása és a francia forradalom alatt kezdődött.

1781-ben sikerült a kitűnő tudós Ráth Máttyásnak Pozsonban az első magyar hirlapot megindítania, minek folytán még több hirlapok és röpiratok is merültek fel, mint vetélytársak.

Irodalmunk a diák világban legelsőbb csak a magyar hirlapok által nyert valódiilag éltető erőt, mely, hála a magyarok Istenének! igen rövid idő alatt, igen szépen és sebesen gyarapodott, s eldődeink bizony alig remélték, hogy ily rövid idő alatt ma, egyedül Pesten, 35 magyar politikai, szépirodalmi és szaklap jelenjék meg. *) Az ország szívéen, Pesten kívül e mellett több jelentékeny városnak és vidéknek is van saját magyar közlönye.

*) Ezenkívül ma 9 német, 2 tót és 1 szerb lap jelenik meg Pesten.

III.

De térjünk a dologra, szólván közelebbről a nyomdászatnak Magyarországon első megtelépítéséről.

— „Én e művészet hasznosságáról és nagyszerűségéről meg vagyok győződve, — viszonzá Mátyás király Geréb Lászlónak, ki többször igyekezett a könyvnyomdászat szükségessége és honunkba bevezetésének jó eredménye felől a királyt meggyőzni, — „és én kegyelmedet felhatalmazom ily művésznek Budára hozatalára, mert mit ér tudományossága kedves Geréb, ha azt a nemzet javára fölhasználni nincs alkalma. Holt tőke ez, mely még kegyelmednek sem hoz járandóságot, gyümölcsöt, annál kevésbbé a nemzetnek. Csak világosság, mely dézsa alá állittatik!

— Igazsága van Felségednek, — viszonzá Geréb — de ily művész megnyerése nagy akadályokkal és sok költséggel jár. Ausztrián át jelenleg követet nem küldhetünk Németországba, és ezenkívül még csak Olaszországban gyakorolják ez új művészetet.

— A mi a költséget illeti, kedves Geréb, — ugymond Mátyás, — kincstárom kegyelmednek e célra nyitva áll, ha Németországból ily művészt

nem kaphatunk, akkor nagyon könnyíti ezt, összeköttetésünk Olaszországgal. Ön legjobban tudja, hogy én a magyar nemzet művelésére és felvilágosítására minden áldozatot kész vagyok hozni, mert e tekintetben elődömet, K ö n y v e s K á l m á n t, vettem mintául. Én magyar nemzetemet a műveltség azon fokára szándékozom emelni, melyre érdemes, ugyanezért nem akarok az utolsó uralkodó lenni, ki a könyvnyomdászatot felkarolja, de inkább első, ki szükségességét átlátja és ezért pártolja.“

Geréb László csakhamar a király felhatalmazását felhasználta. Még 1472-ben hivatott meg Olaszországból (Velenczéből) H e s z A n d r á s, és már 1473-ban az első könyvnyomda az udvar költségén és Geréb László felügyelete alatt Budán megnyitott Első nyomtatványa ezen intézetnek, latin nyelven irt „Egy anonym kronikája Wagnertől,“ mely még azon évben látott napvilágot. Sejtik, hogy Thuróczy magyar krónikás a „Cronika Hugarorum“ című munkáját, ez ismeretlen és Kikelő János hátrahagyott irományaiból merítette. E krónika kis ívréten, színezett és aranyozott kezdőbetűkkel, megjelenési évszám, hely és a nyomdász nevével van ellátva.

„Egy anonym krónikája“ tehát magyar sajtóból

az első könyv, mely impressummal jelent meg. *) Csak négy példány létezik még e könyvből, de hol? arról hallgat a krónika.

A második munka, mely Hesz alatt sajtó alá került „Magni Basilii de legendis poetis libellus” czimet visel és 20 kis negyedréti lapból áll. Nagyobb érdemet Hesz, mint azt, hogy Magyarország első könyvnyomdása volt, magának nem szerzett; mert a nyomtatás egyenetlen, hiányos, s a betűk legnagyobb mérvben tökéletlenek voltak, s így, egy ügyes mintafaragó hiányában és Hesz kevés tudományossága mellett, minden jobb szándék és siker tönkre jutott. Valószínű, hogy ezen tökéletlenséget és hiányosságot Mátyás király és tudós híve Geréb is átlátta, mert a budai nyomdával nem-sokára felhagytak, minek okát azonban IV. Fridrik ausztriai császárral kiütött háborúnak is tulajdoníthatni.

De azért 15 évvel később ismét föltűnt egy férfit, ki a nyomdászat jövedelmét és nyereségét Magyarországon Heszénél jobban felfogta.

Ezen férfit Feger könyvkereskedő volt, ki midőn Magyarországon várákoszásának megfelelő művészt nem talált, 1488-ban Rathold Erhardnál Augsburgban nyomtatta Thuróczy

*) Nyomtatási hely, évszám, nyomtató neve.

magyar krónikáját és 1404-ben Winterberger Jánosnál Bécsben „*Constitutiones Sinodales Eccles. Strigoniensis.*“

Némely történészek azon véleményben vannak, hogy Winterberger először Budán, és csak azután Bécsben nyomott könyveket, mit mások ismét tagadnak, felhozván, hogy egyetlen könyv sem létezik, melyen ki volna téve: nyomtatott Budán ekkor és ekkor.

F e g e r utóda, P a r p J á n o s, ki a „*Missale Divin. Offic. Anno 1499*“ nyomtatását eszközölte, hasonlóképp Magyarországon kívül t. i. Velenczében, egy évvel előbb a „*Legend. S. S. Hungariae, quae in Hystoria Lombardica non continentur*“ és valószínű, hogy az esztergomi „*Missalet*“ 1511. ugyanott nyomatta

H e c k e l I s t v á n, P a r p utóda 1514-ben nyomatta Lichtensteinnál Velenczében a „*Paulinus Missalet.*“

Ámbár a fönemlitett könyvkereskedők kiadott műveikkel Magyarországon jó vásárra akadtak, még sem találkozott vállalkozó egyén, ki honunkban egy második könyvnyomdai sajtót felállított volna, és ezért a könyvek nyomtatásával külföldre voltunk utalva. De ha egy pillanatot vetünk a történetre, ez nem lesz oly feltűnő, mint a milyennék látszik.

Az első magyar nyelven nyomott könyv a „Szent Pál levelei“ voltak, melyeket Komjáthi Benedek nyomtatott 1532-ben Viktor nyomdásznál Krakkóban. 1536-ban Pesti Gábor gyulafejervári kanonok és ugocsai főesperes az általa magyar nyelven fordított négy evangyelisták könyvét, majd „Aesop meséi“-t bocsátotta közre. Mindkét nyomtatvány 8-adrétben Singerius bécsi sajtója alól került ki.

Buda után Uj-Szigethnek jutott a szerencse, hogy a második sajtó Magyarországon ott álltassék fel, mi csak a könyvnyomdászat feltalálása után 100-dik és a honunkban felállított első sajtó 66-dik éve után, 1538. tájon, sikerült.

Ennek felállítója Nádasdy Tamás a nagy reformator volt, ki Sárvárhoz közel Uj-Szigeth nevű birtokán iskolát s könyvnyomtató műhelyt állítván, mindkettőt bizta tudós Erdősi Jánosra, ki ugyanazon iskola részére 1536-ban latin nyelven magyar grammatikát készítvén, azt ugyanazon uj-szigethi műhelyben kiadta 1539-ben, mely is legelső grammatikája a magyar nyelvnek.

Ugyanitt nyomtatott 1541-ben az „egész újtestamentomi szentírás“ melyet Erdős János, hogy az evangeliumi tudományt a legtisztában, magából a kutfőből vehetnék a magyarok, fáradhatlan szor-

galom által azért fordított, és I. Ferdinánd két fiának, Maximilian és Ferdinand főherczegeknak ajánlva nyomtatott Abádi Benedek által, mikép ezt azon újtestamentom végén olvasható következő sorok mutatják: „Uj-Szigethben Abádi Benedek nyomatta vala 1541.“

E szigeti sajtó működése Magyarországra rendkívül jótékony hatásu lett, bár fájdalom, az innen került nyomtatványok most már a ritkaságok közé számíttatnak.

Magyarország után a testvér Erdélybe is utat tört magának a könyvnyomdászat, és 1551. állított fel az első sajtó Kolozsvárt, és valószínű, hogy Heltai és Hoffgreff voltak az első könyvnyomdászok Erdélyben. Még csak azon észrevétele tesszük itt, hogy a sajtó felállítása előtt főképen lengyelek és csehek látták el Erdélyt nyomtatványokkal.

A vérszteljes mohácsi esata után új vallási harcz keletkezett, mely kezdetben csak szellemileg, de később fegyverrel is vivatott. E harcokban a könyvnyomdászat nagy szerepet játszott. A protestánsok tudván, mily hatása van a sajtónak, minden áron könyvnyomdászokat törekedtek megnyerni. Ugyanez okból fordultak Bécsbe Hofhalter Rafael vagyis tulajdonképen Skrotzsky lengyel születésű könyvnyomdászhoz,

ki a reformatiónak nemcsak nagy pártolója, hanem a reformatiót érdeklő irományoknak tőle ki-
telhető szorgalmú nyomtatója és terjesztője is volt,
s Bécsben is alattomban a reformatió érdekében
működött, ugyanazért annál nagyobb készséggel
és örömmel fogadta a debreczeni protestánsok
ajánlatát, mert ép ez időben a kormány, a bécsi
városi tanács és a könyvnyomdászati testület által
súlyos büntetésre volt ítélve; annálfogva társától
Ellwangen i Krafttól elválván, alattom-
ban betűket és sajtót is csempészett el, azt egye-
nesen Magyarországra küldvén oly vigyázattal és
ügyességgel, hogy midőn el akarták fogni, csak
hült helyöt találtak, mert 1562-ben már Magyar-
országon volt.

Még azon évi május havában már Debreczen-
ben látjuk működni a reformatió érdekében, hol
1565-ben meghalt.

Halála után fia, ki a nyomda vezetését átvette,
még nagyobb mérvben működött, mint atyja. Te-
vékenysége, barátai és összeköttetései által any-
nyira vitte ügyét, hogy 1567-ben „k i r á l y i
n y o m d á s z” czimet nyert; azonban később
pártviszályokba keveredvén, még is oly üldözteté-
sek közé jutott, hogy városról-városra, faluról-fa-
lura levén kénytelen bujdosni, végre egy kis hely-
ségben epemirigyben nyomorultul végezte be életét.

Hofhalter után 60 évi időköz hiányzik a nyomdászat történetéből, Magyarországon ismét a fegyver levén az eszköz, mely trón, nemzet és ország fölött határozott.

A folytonos harczok miatt a művelődés és vele a könyvnyomdászat is csak kevés haladást tehetett.

1630-ban találunk ismét már egy nagyobbyszerű nyomdát Lőcsén, melyet Breuer Lőrincz alapított. — Az első papirmalom Magyarországon — mint a kezeinknél levő adatok gyanitni engedik, — szintén e városban kezdte meg működését 1613-ban.

A XVII. század kezdetén Menlius J. adott Pesten új erőt a nyomdászatnak, és csak ezután örvendett a sajtó honunkban ismét általános terjedésnek; de nagyobb mérvben csak a XVIII. század végén, és a XIX. elején kezdett működni.

Még nagyobb lendületet nyert mind az irodalom, mind a nyomdászat 1827-ben a magyar Akadémia megalapítása által.

Ez idő óta a pesti könyvnyomdákból, melyek annak előtte — kevés kivétellel — csak magyar, német és tót imakönyvek, naptárak, egyházi és világi dalok stb. nyomtatásával foglalkodtak, többről-több magyar tudományos értekezések, tankönyvek, politikai-, szépirodalmi-, művészeti és szak-lapok kerültek ki.

1800-dik évig még egész Európában faszajtókon nyomtattak. A XVII. század első felében a faszajtón több javítások tétettek; az első vassajtót pedig Stanhope lord († 1816.) állította fel Londonban, nevéről nevezvén azt. Ezt csakhamar többféle czélszerűsített sajtó követte különféle nevek alatt.

Az első vassajtó Pestre csak 1835. év körül hozatott. 1810-ben kezdődött egy új korszak a gyorsajtó feltalálása által. 1811-ik évi aprilben nyomtatott Londonban az első gyorsajtón, mely gőzzel hajtatott, az „Annual Register” czimű angol lap első iva.

Pestre és általánosan Magyarországra 1840-ben hozatott az első gyorsajtó, melyen bold. Kulcsár „Hazai és külföldi tudósításai,” és Helmezy „Jelenkora”, a felejtetlen és pótolhatlan gróf Széchenyi István közlönye nyomtatott legelőször Trattner-Károlynál.

Pesten 1848-ban Vankó Dániel gépész, és a pesti József-hengermalom gépgyára és vasöntődéje készíték az első vas-sajtókat.

Az első gyorsajtó Magyarországon pedig Röck István gépgyarából került ki 1859-ben. És ezen hazai iparunk remekműveit, melyek czélszerűségük-, tartósságuk- és jóságuknál fogva a külföldi gyártmányokkal bátran versenyezhetnek, az illetők figyelmébe ajánlani el nem mulaszthatjuk.

Hogy mennyire haladott a magyar irodalom a nyomdászattal egyetemben, s minő kiterjedést nyert a lefolyt 20 év alatt, legközelebb kitűnik a következő statisztikai adatból :

Buda-Pesten jelenleg 14 nyomda működik mintegy 300 nyomdászszal, 42 gyorssajtóval (a kézi sajtókat nem is számítván), és számos segéd-munkással, s ha tekintetbe vesszük, hogy mindegyik gyorssajtó egy órában 1000 példányt nyomtat, akkor az összes gyorssajtók naponként (10 órát számítva), 420,000 ívet nyomhatnak. Megjegyzendő, hogy a reggel megjelenő politikai lapok mind éjjel nyomtatnak.

A vidéki nyomdák is már többnyire gyorssajtókkal működnek.

1848-dik évig Pesten csak három, t. i. Trattner-Károlyi, Landerer és Heckenast, Beimel J. és Kozma Vazul-féle nyomda létezett. — 1848-ban keletkezett a következő négy : Lukács László (most Herz János), Müller Emil, Eisenfels (később Eisenfels és Emich, most Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász), Bucsánszky Alajos. — Későbbi években pedig : Boldini Róbert, Gyurián József, Wodianer Fülöp és Werfer Károly, legközelebb pedig Engel és Mandello czimű nyomdák. — Az említetteken kívül még többen folyamodtak nyomdászi jogért.

Budán levő két nyomda, mely már századokon át működik, a es. k. egyetemi és Bagó Márton nyomdája.

A vidéki nyomdákat is, mennyire tudomásunk van, ide iktatjuk :

Város neve	Nyomda száma	Tulajdonos neve, vagy nyomda czime
Arad	2	Réthy, Goldscheider.
Baja	1	Medersitzky Ignác.
Balassa-Gyarmat	1	Keck László.
Debreczen	2	Városi nyom., Okolicsányi.
Eger	1	Érseki nyomda.
Eperjes	1	— — — —
Esztergom	2	Beimel J. és Horák Egyed.
Győr	1	Sauervein.
Kalocsa	1	Malatin és társa, ezelőtt érseki nyomda.
Kaposvár	2	Bittermann, Krezovits.
Kassa	2	Werfer. Ellinger.
Kecskemét	1	Sziládi Károly.
Késmárk	1	— — — —
Komárom	1	Siegler.
Kőszeg	1	Reichhardt.
Lőcse	1	— — — —
Magyar Óvár	1	Czeh.
Mármaros-Sziget	1	Cs. k. státus-nyomda.
Miskolcz	2	Rác Ádám, Deutsch özv.
Nagy-Károly	1	Gőnyei József.

Város neve	Nyomda száma	Tulajdonos neve, vagy nyomda czime
Nagy-Szombat	1	Winter.
Nagy-Kanizsa	1	Marktbreiter.
Nagy-Várad	1	Tichy.
Nyitra	1	Neubauer.
Pápa	1	Ref. collegium.
Pécs	1	Püspöki nyomda.
Pozson	3	Schmidt, Schreiber, Wie- gand.
Rima-Szombat	1	Werfer.
Rosnyó	1	Keck László.
Sárospatak	1	Ref. collegium.
Selmecz	1	— — — —
Sopron	2	Reichardt és Rumbolder.
Szabadka	1	Bittermann.
Szegszárd	1	Strohmayer.
Szeged	1	Burger Zsigmond.
Székes-Fehérvár	1	Szammer Pál özv.
Szigetvár	1	— — — —
Szombathely	1	Reichardt.
Temesvár	2	Cs. kir. státus-nyomda, Hazai.
Ujvidék	1	Gör. püspöki.
Vác	1	Plöszl.
Veszprém	1	Ramaszetter.
Zala-Egerszeg	1	Tahi Gyula.
Zombor	1	Bittermann.

E szerint vidéken 54 nyomda működik.

E rövid történeti vázlatot csak mint kezdeményt kérjük tekinteni, talán találkozik egykor egy avatottabb kéz, mely ezt terjedelmesebben és czélszerűbben feldolgozván, ez által maradandó becsüvé teendi.

IV.

Még a könyvnyomdászat némely különféle ágairól szándékozunk záradékul szólni.

1. Színnyomás. Egyes betűknek és szakaszok fölíratának vörösbetűkkel jelezése, hogy jobban kitünjenek, már a könyvnyomdászat feltalálása előtt, a szerzetesek által irt könyvekben divatozott, mi aztán a könyvnyomdászatba is áment. A Fust és Schöffer sajtója alól 1457-dik évben kikerült „Psalter“ vörös és kék kezdőbetűkkel van diszítve. Ma már a nyomdászat ezen ága annyira emelkedett, hogy Baxter György, angol nyomdásznak sajtón nyomott színezett képeit csak szakértők képesek megkülönböztetni a valódi olajfestménytől. — Lippmann találmánya által Berlinben kitünő művészek olajfestményeinek másolása sokkal gyorsabban, pontosabban és kevesebb költséggel eszközölhető, mint ha olajfestésben másoltatnának. Jelenleg Bécsben Zamarsky és Ditmarsnál nem csak kézi-, hanem gyorsajton is nyomatnak ily színes képek.

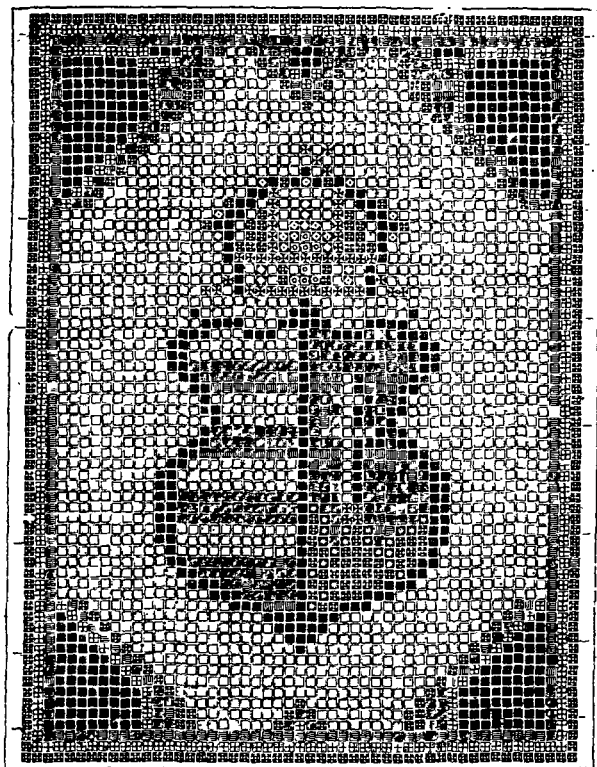
Azonban nemcsak külföldnek, hanem már Magyarországának is szép előhaladottsága van e tekintetben; s itt szintén több színezett, aránynyals ezüsttel díszített munka jelent már meg. Ezek közt bizonyára legkitünőbb helyét érdemel a sz. István-társulat által 1857-ben kiadott „Erzsébet Album.“ Ennek tartalmi első és főrészt képezi „Magyarországi szent Erzsébet legendája“ ó-kori és mai írásmóddal. A legenda egy névtelen Carthauszi műve a XVI-ik századból, mikép az a magyar nemzeti muzeum Érdy-codexében foglaltatik, ily fölírással: „*Enchewseges zent Ersebeth* Azzonnak innepererol ki vala *Magnaron Andre kiralnak leanna.*“

A könyv másodrésze szentünknek Danielik János egri kanonok ur által dolgozott életírását foglalja. Azonban nem annyira irodalmi, mint inkább művészeti tekintetből említjük itt e művet. Az arany-, ezüst- és kék színű czimlap, melyen a magyarországi és thüringi czimerek, ezek közt pedig Sz. Erzsébet alakja látható, e szakmában valódi remekmű. A legenda régi írásmóddal 22 lapra terjedvén, ennek gyönyörű szegélyeiben minden lapon sz. Erzsébet életéből más-más jelenetet ábrázoló kép foglaltatik. A gyönyörű szegély színezése, valamint általában a nyomás *Beimel J. és Kozma Vazul nyomdájában*

eszközöltetett, s midőn ugyanezt Kocsis Sándor művész nyomda felügyelője sajátkezőleg eszközölte, oly érdemet vivott ki a magyar művészetnek, melynek a külföld is teljes elismeréssel adózott. Érdemül kell azonban a sz. István társulat rezszerre is kiemelni azt, hogy ezen remekműnek kiadása által, mely 100 példányban közel 1000 pítba került, alkalmat nyújtott hazai művésztünknek arra, hogy képességét ily fényesen tanúíthatta.

II. Himző-reczézet és horgolóminták szedése és könyvnyomó-sajton nyomtatása. Ez még csak a XIX-ik század találmánya, s közvetlenül hat a női kézimunkák könnyítése körüli jótékonyság gyarapítására, miután a divat-szaklapok ekkép olcsóbban jutván a minták nyomtatásához, a nők hasznára és örömére nyelveket gyakrabban is adhatnak. E szedett mintáknál a különféle szín más-más alakok által póttatottak. Könnyebb megérthetés tekintetéből, és mutatványul közlünk egy himző mintát a színek magyarázatával.

III. Hangjegyek könyvnyomdai sajton nyomásával már a XV-ik század második felében kezdtek kísérletek tételni, melyek valóstítása a „Missale és Chorale“ könyvek akkori egyszerűsége által nagyon könnyítettett; mert a

Szedett himző-minta.

Színek magyarázata :

- Krétafehér, ■ biborvörös, ■ rubinvörös, ■ kék, ■ sárga,
 ■ világoszöld, ■ sötétzöld, ■ fekete.

hangjegyeknek nem kellett mozgó idomuaknak lenni, hanem csak egy darab fára metszve illesztettek a szövegbe.

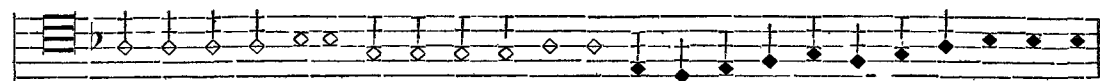
A legelőbb ily fametszetű kottanyomat, mennyire adataink szolgálnak, 1473-ban jelent meg eme című fölv rétben nyomott munkában: „Joannis Cluacensis collectorium super canticum B. M. Mariae Magnific. ect.” A XVII. században különösen a francziák és olaszok igen sok fáradságot fordítottak a hangjegyek ilyszerű nyomásának tökéletesítésére s akképi kivitelére, hogy minden külön hangjegy és annak egyes részei is mozgók s egyenként széjjelszedhetők legyenek. Az első öntött (tehát nem fára metszett, hanem mint milyen betűkkel e lap is nyomva van, lapos szeg idomban egyenként álló) kottabetűket Sanleque Jakab betűöntő (piccardi fi, született 1558-ban, meghalt 1648 ban, betöltvén a 90-évet) találta fel Párisban. Ez egyenként szedhető hangjegyek hasznossága, különösen a zenészet tankönyvek, dal és énekeskönyvek nyomásánál tetszik ki; mert a szöveg kis helyre szorítása, és a tisztaság, sem közmetszéssel, sem aczélmetszéssel nem eszközölhető oly czélszerűleg, mint ekkép, és csak így lehetséges, hogy a hangjegyek a nyomtatott szöveggel mindég együtt nyomathassanak, míg más mód mellett a hangjegy beiktatása leggyak-

rabban különnyomást s ekkép kétszeres fáradságot igényel. E hangjegynyomás egyébiránt már Magyarországon is honos. Így nyomatik névszerint Pesten Emich Gusztáv ur nyomdájában az „Aranykor“ folyóirat „Lantosával.“ De számtalan más önálló eredeti dal és zongorára tett zeneművek is kerülnek ki ekkép. A többek közt megemlítjük itt ugyancsak Emich Gusztáv ur nyomdájából a következő ilyszerű munkát : „Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI-ik századból. A magyar akademia megbizásából megfejtve közli Mátrai Gábor, az akademia költségén. Pesten Emich Gusztáv könyvnyomdája 1859.“ E könyv tartalma : 1. Farkas András krónikája ; történelmi ének 1538-ról a Scytháknak Magyarországra vezetésükről ; eredetije Krakkóban nyomtatott. 2. Tizenkilencz bibliai ének 1538-tól 1552-ig terjedő évekről a Hoffgreff gyűjteményből, több szerzőtől : az eredeti hihetőleg Hoffgreffnek kolosvári nyomdájából került. 3. Ompruszt Kristóf gúnydalai 1550-ről következő czímmel : „Gonosz asszonyi embereknek erkölcsükről való ének, kit szerze Ompruszt Krisztóf egy kopott eb-aggnőnek boszuságára stb.“ eredetije nyomtatott Bécsben Aquila, máskép Adler Egyed műhelyében 1550—1552 körül. 4. Timodi Sebestyén történelmi s egyéb énekei 25 dallama

1541—1553-ból. 5. Ugyancsak Tinodi Sebestyén kiadásából két ének dallama 1553—1554-ről. Összes tartalom 48 ének, dallama eredetiben, és mostani hangjegyekre s zongora kísérettel éneklésre alkalmazva. Megemlítjük e mellé Szepesi Imre kegyesrendi tanárnak „Áhitat gyakorlatai imák és énekekben a katholikus ifjuság számára” czimű új munkáját is, melynek az itt fenforgó új, de kisebb hangjegyekkel eszközlött csinos és tiszta nyomtatása képes a legtulkövetelőbb szakértő tetszését is megnyerni. Ez levén az első magyar kath. imakönyv éneklési hangjegyekkel.

Mennyivel mesterségesebb és tökéletesebb az utóbbi, s a kivitel nehézségét feltűntetheti a szemmel látható sok szaggatás, mely meg-meg annyi külön hangjegyrész darabot jelez.

Mutatványul pedig adunk a tullan egy hangjegy sorozatot a régi időből Tinódi munkáiból, valamint újabb zeneszerzőink műveiből is.

Soc e-rös vi - te-zec vol-tac ez vi-lag-ban. Ti Ma-gya-roc már Is-tend i-mad-gyatoc.

pf Ma - gyar szi - vet ma - gyar dol - mány ta - kar - jon.

Ha-zádnak ren - dü - let - le-nül légy hi - ve óh ma - gyar!

IV. D o m b o r - n y o m á s v a k o k s z á m á r a .

A szerencsétlen vakoknak a tudományokba és művészetekbe könnyebb bevezethetése tekintetéből, a szóbeli előadás mellett, tapintható dombor alakzatos nyomtatványok használása, a mult század utolsó negyedétől veszi kezdetét; tudtunkra Haüy nevű francia használt legelőször ez időtáján oly betűket, a melyekkel eszközlött nyomtatást a vakok is képesek olvasni. Később Német-, Angol- és Franciaországban, de különösen Éjjszak-Amerikában oly tökéletességre fejlesztetett ez eljárás, hogy ma már nagyobbyszerű művek is nyomatnak, melyeket a vakok ép oly könnyűséggel olvasnak, ha begyakorolvák, mint az épszeműek. E célra a nyomás különös betűkkel, a közönségesnél sokkal vastagabb papirra, oly domboru alakban történik, hogy a betűk az ujak tapintása által legyenek felismerhetők; természetesen, ha tartósságot ohajtunk az ily műnek, s azt akarjuk, hogy a tapogatás által a betűk domborusága le ne nyomassék, hanem huzamos ideig használhatósága legyen, akkor a papirnak erősnek is kell lenni.

Ezek azok, miket a könyvnyomdászat ámbár csak némely ágait illető ismertetésül röviden elmondani akartunk. Korán se merit ugyan ki e rövid ismertetés mindent, mert a nyomdászat még több érdekes ágait kellene felemlitenem; de azt

hiszem, hogy mégis elég világos fogalmat nyújt az olvasónak ezen a legfontosab iparág kifejlése s mostani állása iránt, s vajha nyelvünkön a többi iparágak történetét szintén csak ennyire is ismerhetnénk.

A sajtó mily mérvbeni működése lévén többnyire irányadó a nemzetek művelődésében, e tekintetben meglepő eredményt nyújt egyszerű összehasonlításunk is. Vegyük például, hogy 1848-ig Pesten csak három nyomda, és ezek is 1840. évig kézisajtókon működtek, jelenleg 12 nyomda, számos gyorssajtóval, törekszik a hön fölkarolt magyar irodalmat lehető leggyorsabban pártolói közt terjeszteni; másfelől pedig ha tekintetbe vesszük, hogy 30 év előtt csak egyetlen magyar politikai hirlap létezett az ország szívében, míg most a magyar lapok száma Pesten a 30-at jóval meghaladja, bizony csak örvendhetünk, hogy annyi bel- és külharczok, valamint számtalan viszontagságok után, a magyar nemzet ily rövid időni roppant haladását, műveltségét és életrevalóságát, még igénytelen sorainkkal is, ily fényesen visszatükrözhetjük.

Soraimat ezennel bezárván, bizonyára visszhangra talál a magyar irodalom pártolójánál keze-lőinél, és általában minden igaz hazafi szívében, valamint ügyfeleimnél is, régi nyomdai köszöntésünk: Isten áld meg e művészetet! (Gott grüss die Kunst!)